

M.Alakbar-Zada

İstanbul Aydın Üniversitesi

İstanbul, Türkiye

E-mail: mahammadalakbarzada@stu.aydin.edu.tr

YÜKSELEN GÜÇ: ŞANXAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ VE ÇİN ÖRNEĞİ

İkinci Dünya savaşı bittikten sonra Rusya ve Çin arasında yaşanan sınır anlaşmazlıklarını çözmek için bir araya geldikleri ikili anlaşmalar, daha sonra eski Sovyetler üyesi olan 4 Türk Cumhuriyetinin de katılımı ile Avrasya'da ülkelerin sınır güvenliklerinin korunmasını amaçlayan bir kuruma dönüşmüştür. Yakın tarihe Şangay beşlisi kavramı ilk olarak 1996 yılında beş devletin sınır güvenliğinin korunmasını amaçlayan anlaşmanın imzalanmasıyla çıkmıştır. Aynı zamanda örgütün kendine ait misyon ve vizyonları doğrultusunda Rusya ve Çin önderliğinde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın olduğu Şangay beşlisi, Özbekistan'ın dahil olmasıyla birlikte 2001 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Her devletin ortak kararıyla üye devletlerin sınırlarına ve özgürlüklerine saygı, bölgede olan terörizme karşı mücadele ana amaç edinilmiştir. Örgütün ana politikaları Şangay ruhu ismiyle bilinen üye devletlerin ortak siyasetinden oluşmaktadır. Günümüzde Şangay İşbirliği Örgütü ABD liderliğinde olan Batı dünyasına karşı dengeli siyaset yürütmeyi istemektedir, bunun yanı sıra Rusya ve Çin arasında gerilimleri, anlaşmazlıkları dengeleyen unsur potansiyeline sahiptir. Örgütün toprak genişliği, ekonomi büyüklüğü ve nüfus bakımından daha da genişlemesi Hindistan ve Pakistanın katılımıyla gerçekleşmiştir. Son yıllarda ise İranın tam üyelik statüsü onaylanarak üye ülke sayısı 9 olmuştur. Bunu yanı sıra kolonilerin yıkılması döneminden sonra yaranan sınır problemlerinin çözümü açısından ortak bir paydada bir araya gelinme sağlanmaktadır. Asya bölgesiyle birlikte diğer bölgelerde bir çok dengeleri değiştirme potansiyeline sahip olan örgüt, üye devletlerin güvenliğini ve ekonomisini kalkındırmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada ŞİÖ dahilinde Rusya-Çin ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Şangay İşbirliği Örgütü, Avrasya, Rusya, Çin, Bölgesel Güvenlik

Giriş

Tarihsel açıdan baktığımızda 1991 yılında Sovyetler Birliğinin parçalanmasından hemen sonra birliğin kapsadığı ve ya komşu sınırlarda olan coğrafi bölgelerde bir takım yeni bölgesel teşkilat ve örgütler kurulmaktaydı. Sovyetler Birliğinin devamı olarak nitelendirilen Rusya, Sovyetler Birliğinin parçalanma sürecinden hemen sonra Karadeniz kıyı devletlerinde, Kafkasyada ve Orta Asya bölgelerinde ortaya çıkan politik, iktisadi ve askeri yönde oluşan teşkilat ve ya işbirliklerinin hemen her örgütlenmesinde etkin rol oynamıştır. Sovyetler sonrası politik anlamda kurulan en önemli teşkilatlardan birisi de Şangay İşbirliği Örgütü'dür. Şangay İşbirliği Örgütü kurulduğu 2001 yılından bu yana kurumsal gelişim hızı, her yıl gerçekleştirilen zirveleri ve yeni siyasi modele uygun olan açıklamaları ile kamuoyunda tanınmayı başarmıştır (Öztürk, 2014: 251).

Geleceğin yükselen gücü olarak görülen Asya kıtasının gelişimi, bölgede istikrarlı büyümenin ve barışçıl bir ortamın sürdürülmesinin yanı sıra ekonomik ve ticaretinde gelişmesini zorunlu hale getirmiştir. Şangay İşbirliği Örgütü himayesinde ülkeler arasındaki ilişkiler geliştirilerek bölgede ekonomik ve diğer yönlerde kalkınma artırılabilecektir (Kutlu, 2021: 535).

Süreci daha iyi anlamak için ilk olarak Sovyetler Birliği'nin parçalanma dönemine bakmak gerekmektedir. 1990 yıllarından önce Sovyetlerin Türkistan bölgesinde halk ve medeniyete karşı uygulamak istedikleri ruslaştırma politikaları istedikleri etkiyi vermemiş, sonucunda pan-İslamist ve pan-Türk akımların takipçileri güç kazanmıştır. Ayrıca 1980 yıllarında Gorbaçovun liderliği altında yürütülen yeniden yapılanma ve açıklık politikaları demokratik sistem yaratmayı hedeflese de amaçlarına ulaşamamışlardır. Soğuk savaş zamanındaki politik iki kutuplu yapı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortadan kalkmış ve Türkistan'da bir çok devlet kendi bağımsızlığını kazanmıştır. Orta Asya'da Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistanın yanı sıra, Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri kurulduğunu ilan etmiştir. Bu ülkelerin siyasi alanda ortaya çıkışı, Orta Asya'da yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Sovyetler sonrası dönemde dünya yeni bir süreçten geçmekteydi, Orta Asya bölgesi yenilenme sürecinin gerektiği en önemli yerlerden birisiydi. 1991 yılından sonra bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler, çoğu zaman etnik çatışmalar yaşamış ve iktisadi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca bu ülkelerin eşit olmayan gelir dağılımlarıyla birlikte gelişmemiş siyasi yapıları birlikte var olma gayreti göstermişlerdir. Ülkelerin ulusal bir kimlik ve siyasi mekanizma inşa etmemiş olmaları, nüfuslarının hızla artması, ana kaynaklarla ilgili sorunlar özellikle Hazar denizi kıyılarında büyük tehditler oluşturmuş ve olmayada devam etmektedir. Bu ülkelerin Sovyetler bünyesinden ayrıldıktan hemen sonra sorunlarla karşılaşmış olmaları, onları dış politikada birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Bu gelişmeler sürerken, Batı'da Avrupa Birliği'nin büyüme süreci hızlanmış ve NATO ise yeni siyasi yöntem belirleyerek Doğu Avrupa'ya genişlenme amaçlamıştır. Rusya Federasyonu ise Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.

1996 yılında tüm dünya ülkeleri ve Orta Asya için en önemli gelişmelerden biri yaşandı. Rusya Federasyonu, Kazakistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Tacikistan ve Kırgızistan katılımıyla Şangay Beşlisi olarak adlandırılan yapılanma oluşumunu tamamlamıştır. Örgüt 2001 yılı zirve toplantısı sonrası Özbekistan'ın da katılması sonrası Şangay İşbirliği Örgütü ismini almıştır. Türkistan, her zaman güçlü imparatorlukların bir parçası olmuştur. Bunun en büyük sebeplerinden biri başta petrol olmak üzere zengin doğal gaz ve diğer kaynaklara sahip olmasıdır. Bu bazen bir lütuf, bazen ise ceza niteliği taşımaktaydı. Bu bölgenin zengin kaynakları Moskova için ana madde olarak görülmüştür. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistanın zengin madenleri, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ise hidroelektrik potansiyeli bulunmaktadır. Ayrıca ana gıda mahsullerini yetiştirmek için ideal yerlerden biri olan Fergane Vadisinden Özbek ve Türkmen çöllerine kadar uzanan tarım arazileri bir çok devletin arzuladığı topraklardır. Orta Asya ağırlıklı olarak Rusya ve Çin'in etki alanında yer almasına rağmen özellikle politikası ve yönü açısından Amerika Birleşik Devletleri'nin kontrolü altına almaya çalıştığı bölgelerden birisidir. Son yıllardaki rakamlara baktığımızda Çin'in artan ekonomik ve askeri güç boyutunu görmekteyiz. Bu faktörler hem bölgesel hem de küresel güç dengelerinin değişmesine neden olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyetinin bu bölgede olan kaynaklara hakim olma arzusu, bölgede bulunan ülkeleri entegrasyona itmekle kalmıyor, aynı zamanda ortak çıkarları ve güvenlik politikaları da ortaya çıkarmaktadır. Bu gelişmeler sonucunda Şangay İşbirliği Örgütü ortaya çıkmıştır (Eren, 2017: 78-79).

Örgütün tarihsel açıdan oluşum süreci

Bu gelişmeler ışığında beş üye devlet arasında 1996 yılında gerçekleşen ilk toplantının ana maddeleri sınır problemleri olarak belirlendi. Toplantı sonucunda bir sıra gelişmeler yaşanarak güvenlik dahilinde bazı kararlar alındı. Üye ülkeler kendi dahilinde saldırmazlık

bağlamında anlaşlı ve harp faaliyetinin hacmini ve miktarını azaltmak, 100 kilometre dahilinde olan gelişmelerden bir birini haberdar etme, gözlemci gönderme konusunda anlaşma sağlanmıştır. 24 Nisan 1997 tarihinde Moskova'da gerçekleşen ikinci toplantıda üye ülkelerin devlet başkanları kendi ülkelerinin sınırlarında askeri hareketliliğin azaltılması konusunda fikir birliği sağlanmıştır. 3 Temmuz 1998 yılında üçüncü toplantı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda bir sıra yenilikler yaşanarak iktisadi işbirliği, dini bakımdan aşırılıkçı gruplarla mücadele ve uluslararası suçlarla ilgili mücadele gibi konular hakkında kararlar alınmıştır. İlk iki toplantı yapı bakımından iki taraflı yani: Bir tarafta Çin, diğer taraftaysa geride kalan dört ülke şeklinde yapılmıştı. Lakin Almati toplantısına yapı kökten değişikliğe uğrayarak beş ülke arasında çok taraflı örgüte dönüşmüştür. Toplantı sonucunda alınan önemli kararlardan biri de Güney Asyada nükleer silahlanma yarışının önlenmesi olmuştur. Ve dünya çapında nükleer silahlanmanın önlenmesi için destek olmaya hazır olduklarının belirtilmesi olmuştur. Örgüt ülkelerinin bu yaklaşımı bölgesel meselelerin çözümünden ziyade, dünya çapında söz sahibi olma arzusu gibi de gözükmektedir. 1999 24 Ağustos tarihinde örgütün dördüncü toplantısı Kırgızistanın Başkenti Almati'de gerçekleşmiş ve kuruma üye ülkeler kendi aralarında olan işbirliğinden ötürü memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Ve bundan sonra zirve toplantılarının her yıl düzenli şekilde yapılmasına karar verilerek, diğer mevkilerde görev yapan insanların görüşmesine olanak sağlamışlardır. Tacikistan'ın başkenti olan Düşanbede ise beşinci toplantı gerçekleşmiştir. Üye devletler Birleşmiş Milletler sözleşmesinde geçen amaç ve ilkelere bağlılıklarını vurgulamışlardır. Ve Çin'in Tayvan'la yeniden birleşme arzusuna aynı zamanda Rusya'nın Çeçenlerle olan anlaşmazlıklarına çözüm ve desteklerini bildirmişlerdir. Üye devletler 1972 tarihli Anti Balistik Füze anlaşmasının önemine vurgu yaparak Tayvanın füze ve bu gibi silahlarla donanılmasına karşı oldukları belirtilmiştir. Ayrıca üye devletler, Afganistan'daki siyasi değişimler için olan endişelerini dile getirmiş, tüm problemleri tarafları derhal dahil edecek bir diyalog süreci başlatmanın önemini vurgulamışlardır. 2001 15 Haziran tarihli Şangayda gerçekleşen toplantıya Özbekistan ilk kez davet edilmiştir. Bölgede dengeyi sağlayan devletlere baktığımızda nüfusunun büyüklüğü, dini, dili, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri ve diğer etkenlere bakıldığında Özbekistanın önemi bir kez daha görülmektedir. Tarihin akışına baktığımızda 7 Haziran 2002 tarihinde üye devletler ortak deklarasyon ilan ederek Özbekistanı üyeliğe kabul edilmiş ve devamında Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulduğu ilan edilmiştir. Deklarasyon içeriğine göz attığımızda üye devletler arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin daha da ireli düzeye taşınması gibi konular yer almıştır. Bu sözleşmenin en önemli taraflarında biri örgütün amaçları, ilkeleri, yapısı ve diğer faktörler tanımlanarak ve daha da önemlisi hukuka uygunluğu vurgulanmıştır. Örgütün amaçlarına baktığımızda karşılıklı güven, iyi komşuluk, siyaset, ekonomi, ticaret, bilim, enerji, ulaşım, çevre ve başka alanlarda işbirliği, bölgedeyse barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması belirtilmiştir. Ayrıca bölgede demokrasiye ve küresel rasyonaliteye dayanan siyasi düzenin yaratılması konuşulmuştur (Yener, 2013: 75-76).

Sonuç

Şangay İşbirliği Örgütü'nün yapısına baktığımızda iki ana organının mevcut olduğunu görmekteyiz. Birinci organ Özbekistan'ın Taşkent kentindeki Terörizme Karşı Bölgesel Yapı ve ikincisi ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Pekin'de kendi varlığını sürdüren Sekreterlik organıdır. 2017 Haziran ayında üye sayısında artış söz konusu olmuştur. Pakistan ve Hindistan devletlerinin yanı sıra 2021 yılında İranın üyelik girişimi sonucu üye sayısı 9 olmuştur. Örgüt aynı zamanda gözlemci 4 devlet ile ve 6 ülke de diyalog ortağı konumunda işbirliği yapmaktadır. Örgütteki tam üye konumunda olan ülkeler Tacikistan, Özbekistan, Çin, Kırgızistan, Pakistan, Kazakistan, Rusya, Hindistan ve İran'dır. Bundan başkadialog ortaklığı statüsü kendinde taşıyan Azerbaycan, Sri Lanka, Türkiye, Nepal, Kamboçya ve

Ermenistan devletleridir. Moğolistan, İran, Beyaz Rusya ve Afganistan devletleri ise Şangay İşbirliği Örgütünde gözlemci statüsü taşımaktadırlar. Kurulduğu zamandan günümüze kadar Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurumsal açıdan yapısına baktığımızda Hükümet Başkanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi, Şangay İşbirliği Örgütü Genel Sekreterliği, Bölgesel Anti-Terör Merkezi Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Forum ve diğer bunun gibi birçok kurum yer almaktadır. Örgütün sekreteryası Pekin, Çin'de bulunmaktadır ve 2001 yılında Rusya'dan Dmitry Federovich Mezentsev, sonraki döneme baktığımızda ise 2016 1 Ocak tarihinde Raşit Alimov genel sekreter olarak atanmıştır. Bölgesel Terörle Mücadele Birimi (RATS) icra direktörlüğüne ise Yevgeniy Sisoyev atanmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü Genel Sekreterliği görevine ise 2019 1 Ocak tarihinde Özbekistan dışişleri bakanı Vladimir Narov atanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Öztürk, M. (2014). Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın Uluslararası İlişkiler Tasarımı. *Avrasya Etüdüleri*, 45 (1), 249-268.
2. Kutlu, E. (2021). İkili Anlaşmadan Bölgesel İşbirliğine: Şangay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 533-553.
3. Eren, E. (2017). Şangay İşbirliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi. *Strategic Public Management Journal*, 3 (5), 77-94.
4. Yener, C. (2013). Küresel Düzeyde Yeni Arayışlar: Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 13 (56), 71-91.
5. Abdullah, E. (2019). Küresel sistemde çok kutupluluk ve Şangay İşbirliği Örgütü
6. Hepaktan, C. (2017). Şangay İşbirliği Örgütü (Şiö) Ve Türkiye'nin Şiö İle gerçekleştirdiği dış ticaretin analizi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4), 395-410.
7. Demir, S.; Eminoğlu, A. (2018). Küresel rekabetin karşılaştırmalı bir analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 52, 115-142.
8. Kocamaz, S. (2019). The rise of new powers in world politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 16 (61), 127-141.

UDC 94

M.Alakbar-Zadeh
Istanbul Aydin University,
Turkey

RISING POWER: SHANXAI COOPERATION ORGANIZATION AND THE EXAMPLE OF CHINA SUMMARY

Key words: Shanghai Cooperation Organization, Eurasia, Russia, China, Regional Security

After the end of the Second World War, the bilateral agreements that they came together to resolve the border disputes between Russia and China have turned into an institution that aims to protect the border security of the countries in Eurasia with the participation of the 4 Turkish Republics, which were later members of the former Soviet

Union. The concept of Shanghai quintet emerged in recent history for the first time with the signing of the agreement aimed at protecting the border security of the five states in 1996. At the same time, in line with the organization's own mission and vision, the Shanghai five, which includes Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan under the leadership of Russia and China, turned into the Shanghai Cooperation Organization in 2001 with the inclusion of Uzbekistan. The main aim is the fight against terrorism in the region. The main policies of the organization consist of the common politics of the member states known as the Shanghai spirit. Today, Shanghai Cooperation Organization wants to carry out a balanced policy against the Western world led by the USA, besides, it has the potential to balance tensions and disagreements between Russia and China. The further expansion of the organization in terms of territorial breadth, economy size and population was realized with the participation of India and Pakistan. In recent years, Iran's full membership status has been approved and the number of member states has increased to 9. In addition to this, it is provided to come together on a common denominator in terms of solving the border problems created after the collapse of the colonies. The organization, which has the potential to change many balances in the Asian region as well as in other regions, aims to develop the security and economy of the member states. In this study, Russia-China relations within the SCO were discussed.

Daxil oldu: 27.11.2023-cü il